

A mitologikus lengyel színház

Két évvel ezelőtt már írtam a Tiszatájban a lengyel színházi életről. Azóta tucatszámra láttam az új előadásokat Varsóban, Krakkóban, Wrocławban és Lódzban, amelyek meglehetősen átalakították korábbi vélekedésemet arról, hogy a lengyel színház továbbra is a világ élvonalában található. Pontosabban: egyre inkább úgy éreztem, hogy a lengyel színház valahol lemaradt a mai valóság ábrázolásáról. Gyanakvásomat olyan lengyel szakemberek támasztották alá érveikkel, mint például Zbigniew Raszewski professzor, színháztörténész; és Konstancy Puzyna, a lengyel dramaturgiával foglalkozó szaklap, a Dialog főszerkesztője.

Kétségtelennek látom, hogy a hatvanas évek nagy fellendülése után a lengyel színház most stagnál. Kimerült a diákszínházak energiája, a formai kísérletek eredményei beépültek a hivatásos színházak működésébe és lassacskán kiürültek. Nem ritka manapság az olyan gyöngé előadás, mint a Lidia Zamkow által Varsóban rendezett Istentelen Színjáték, a lengyel romantika egyik nagy alkotása. Hanuszkwicz Balladyna című rendezésében Słowacki, a nagy romantikus drámaíró csak nyomokban van jelen, a mesejáték ördögei japán Honda-motorokon száguldoznak, és velük száguldozik Goplana, a vizek mélyéből felszínre kerülő gonosz tündér, hogy az egész előadásban csakis a látványos külsőségekkel igyekezzenek megnyerni maguknak a lengyel romantikus drámákat az iskolában tanuló és únatkozó fiatalokat. Wajda továbbra is rendez színházi előadásokat, de valahogy újabban hiányzik belőle az erő. Przybyszewska, a művelt író nő Danton-ügy című drámájában egész sor jelenetet szépen, filmszerűen oldott meg, alapjában azonban némi bizonytalansággal követjük az eseményeket, nem értve, mit is akarnak nekünk mondani.

A lengyel klasszikusok műsoron vannak az ország minden színházában. Mickiewicz, Słowacki, Krasiński és Wyspiański nélkül nincs műsor sehol. A krakkói Stary Teatr évekig játssza ugyanazokat a műveket, például a nemrég elhunyt Swinarski rendezésében az Ősöket, és Wyspiański híres, formabontó drámáját, a Felszabadulást. Mindkét előadás óriási siker, jegyet hónapokra előre nem lehet kapni. Cikkek özöne jelent meg róluk, és mindenki a lengyel romantika reneszánszáról beszél évek óta. Ha azonban előadás után kimegyünk az utcára, még a régimódi, patinás Krakkóban is az az érzésünk, hogy valami nincs rendben. Az embereket valahogy más érdekli a köznapok sűrű viszonyai között, mint amiről a színházakban beszélnek. Elmúlt a 68-as diákzavargások és az 1970-es válság izgalma, idén már egészen más hangulata volt az élelmiszerárak nyári emelésének, amelyet a kormány a munkásság kérésére visszavont és újra kidolgoz.

A színházakban ugyanakkor továbbra is százötven, vagy legalábbis hetven éve írott drámákat játszanak a legnagyobb sikerrel.

Itt valami ellentmondás van, annak ellenére, hogy az utóbbi két évadban egyszerre három Gombrowicz-dráma is szerepel műsoron.

Gombrowicz a lengyel irodalom fenegyereke volt a két világháború között. A háború kitörése előtt Dél-Amerikába utazott, és haláláig nem tért vissza hazájába. Gombrowicz első regényében, a Ferdurke című műben, az egész arisztokratikus, romantikus hagyományt kifigurázta és formailag iskolát teremtett. Közvetlenül a háború előtt, majd utána fordult az érdeklődése a dráma felé, az egzisztencialistákkal párhuzamosan hasonló eredményekhez jutott, főleg két alapvető művében, az Esküvőben (Ślub) és az Yvonnában. Utolsó drámai alkotása — különös dolog — Operett címet visel, és valóban az, operett, vagy inkább operettparódia, egy olyan műfaj paródiája, amely Lengyelországban sosem eresztett gyökeret.

Gombrowicz tehát a reneszánszát éli, bár a háború óta kimaradt az iskolákból, és a lengyel ősbemutatókra hosszú éveket, esetleg évtizedeket kellett várni. Nem tudtam azonban szabadulni attól az érzéstől, hogy a mai lengyel valóságához képest már Gombrowicz is múlt. Ahhoz a fejlődési vonalhoz tartozik, amely a romantikusokkal kezdődött, Witkacyyal folytatódott és most, Gombrowicz után, meg kell szakadnia.

Hogy érthetővé váljék, mire gondolok, egy kicsit el kell játszanunk néhány lehetőséggel.

Képzünk el, hogy valaki nálunk a múlt század végefelé ír egy olyan drámát, amelyben a főhős Bánk bán, és ez a főhős összevész a drámában ugyancsak fellépő Katona Józseffel. Képzünk el, hogy a századfordulót követően az első világháború után akad Magyarországon olyan drámaíró, aki ezt az új Bánk bánt parodizálni kezdi és abszurd drámát ír belőle. Képzünk el, hogy a felszabadulás után, néhány évi sematizmust követően, a rendezők egyszerre mind a három Bánk bánt játszani kezdik, természetesen új felfogásban. Ha mindezt nem tartjuk lehetetlennek, valami halvány elképzelésünk lehet a lengyel dráma és színház utolsó másfél évszázadának történelméről.

Lengyelországban ugyanis mindaz, amiről 1830 körül a romantikusok írtak, másfél száz évig nem veszített az aktualitásából. Mickiewicz Ősök című drámájának főhőse, Konrad, romantikus figura, aki Słowackinál Kordian néven szerepel, és aki szintén Konrad néven, a hetven évvel később született Wyspiańskinál, lényegében változás nélkül újjászületik. Amit Mickiewicz és Słowacki leírt, az évtizedekkel később Wyspiański számára tovább variálható, eleven hagyomány. Építeni lehet rá, vitatkozni lehet vele. Nem sokkal Wyspiański halála után jön Witkacy, egyébként Wyspiański személyes barátja, és az új körülmények között (Lengyelország a világháború után visszanyerte államiságát, az elmaradottság és a nyomor azonban változatlan) kritika tárgyává teszi nagy elődje nézeteit és dramaturgiáját. Lényegében parodizálja. Parodizálni csak eleven hagyományt lehet. Gombrowicz érdeklődésének középpontjában már nem a paródia áll, hanem az, hogyan lehet a romantikusok által felvetett kérdéseket másképpen, az általános emberi szintjén megfogalmazni. Az ötvenes-hatvanas években pedig Mrożek és Różewicz, mind a ketten a maguk egyéni módján, ismét felvetik a romantikus hagyomány kérdéseit, már azzal a céllal, hogy örökre leszámolnak velük.

Ily módon különös, mitologikus gondolkodás alakult ki a lengyel drámairodalomban, olyan folytonosság, amelyet a magyar dráma története nem ismer. Nálunk nem volt olyan drámaíró, aki vállalkozott volna arra, hogy újra felvesse akár a Bánk bán, akár Az ember tragédiája kérdéseit és azokra más választ adjon. Olyan sem volt, aki újrafogalmazta volna például a Csongor és Tündét. Minden drámánk előzménytelenül és következménytelenül született és hullott a semmibe, és ez nemcsak a magyar drámára nézve igaz, az összes európai drámairodalom így fejlődött.

A lengyel drámai mitologikus gondolkodás ugyanis olyan társadalmi és gazdasági helyzetet feltételez, amely évtizedeken át semmit, vagy csak alig változik. Statikus társadalomban ugyanazok a kérdések újra és újra felmerülnek. Felmerül a magányos értelmiségi cselekvésképtelensége, a létében fenyegetett nemzet ájultsága, a parasztság és az arisztokrácia érdekellentéte, és mindazoknak az ideológiáknak a hamissága, amelyek a megoldhatatlan konfliktusokat feloldhatóknak hirdetik. A lengyel gazdaság és a lengyel társadalom körülbelül századunk hatvanas éveig nem alakult át forradalmian. Iparilag fejletlen mezőgazdasági ország volt Lengyelország, amely a háborús pusztítás következtében akkora terheket örökölt, amelyeket a szocializmus kezdetben képtelen volt csökkenteni.

Ezzel szemben például nálunk húsz-harminc évenként megváltoztak a társadalmi és gazdasági viszonyok, és minden írónak — így a drámaíróknak is — egészen új, feltáratlan valósággal kellett szembenéznie. Ezért van az, hogy a magyar dráma és színház története annyira töredezett.

A lengyel drámai mitológiához hasonló fejlődést csak egyet ismer a tudomány,

és ez az orosz próza múlt századi fejlődése, a „felesleges ember” kialakulása és különböző válfajai Puskinától és Lermontovtól egészen Gorkijig és Andrej Bjelijig. Világos, hogy ezt a mitológiát is a viszonylag igen lassú társadalmi és gazdasági fejlődés szülte.

Ha tehát ma Lengyelországban színházba megyünk, azokkal a drámákkal kerülünk szembe, amelyek ezt a viszonylag lassú fejlődést tükrözik. A lengyel szellemi életben az iskolai tananyag egyáltalán nem holt betű, mint nálunk. Magyarországon elképzelhetetlen, hogy egy amatőr együttes, mondjuk, a Cilley és a Hunyadiakat tűzze műsorára, minthogy a mai diákok és fiatal munkások életétől és gondolkodásától az említett dráma ugyancsak messze esik. Lengyelországban egészen természetes volt a hatvanas években, hogy az iskolai tananyag benne van a mindennapokban.

Itt kell visszakanyarodnom ahhoz, amit előljáróban éreztettem. A hetvenes évek Lengyelországában nem egy bizonyos drámai forma vagy színházi hagyomány merült ki a külföldi számára is érezhetően. Inkább az a társadalmi és gazdasági alap változott meg, amely a hagyományt korábban elevenen tartotta. Nyilvánvaló persze, hogy olyan jelentős hagyományról, mint a lengyel dráma, nem lehet és nem is szabad radikálisan lemondani. A lengyel dráma születése óta minduntalan önmagát értékelte újra és így jutott el új eredményekhez. Azok a mitikus közhelyek, amelyekből néhányat Wajda nálunk is játszott filmjében, a Wyspiański-drámából készült Menyegzőben láthattunk (a Szalmabáb, a szereplők megdermedése, Wernyhora lantja stb.), nem vesznek ki a lengyel kultúrából. Építeni azonban egyre nehezebb lesz rájuk.

Érzésem szerint valami új kezdődik a lengyel kultúrában, és ez az új esetleg nagyon sokáig készülődik majd, közben pedig néhány műfaj, köztük a dráma és a színház is, válságban lesz.

Ez azonban egy külföldi érzése, aki a lengyel kultúrát kívülről szemléli.

A második világháború után Kazimierz Wyka, az 1975-ben elhunyt jelentős irodalomtudós nagy feltűnést keltő cikket írt Wyspiański Menyegzőjéről, és azt vetette a lengyel művészet kulcsfontosságú drámája ellen, hogy abban csak a parasztság és az értelmiség konfliktusa szerepel, holott abban az időben Krakko környékén már szerveződött a munkásosztály. 1956-ban Wyka revidálta az álláspontját és annak a szomorú és baljós érzésének adott hangot, hogy a Menyegző és problematikája még sokáig érvényes és aktuális marad a szocialista Lengyelországban is.

Wyka második véleménye igazolódott be.

Ezt csak azért teszem hozzá az elmondottakhoz, mert az is lehetséges, hogy túl messzemenő következtetéseket vonok le egy pillanatnyi válságból, és előfordulhat, hogy pár éven belül ismét a lengyel romantikus drámairodalom fellendülésének leszünk a tanúi.